

„Hol a szem, szemével farkasszemet nézni?”

Egyszer mindenki volt Petőfi,
egyszer mindenki lesz...

(Szilágyi Ákos, 1999)

Kezdjük a legnehezebbel: Petőfi recepcióját, hagyományát, jelenlétét a halála után eltelt több mint másfél évszázadban és a jelenben áttekinteni szinte lehetetlen feladat; a róla szóló írott és verbális ismeretanyag, legyen annak műfaja tanulmány, anekdota, emlékezés, elemzés, mitikus feltételezés, hódoló vers, satíra, politikai szónoklat vagy publicisztika stb., olyan tömegben árad halálának pillanatától napjainkig, hogy teljes felmérésre vagy számvetésre még gondolni sem lehet.

Közhelyszerűen hangzik fel állandóan a szinte megcáfolhatatlan állítás: a magyar közönség számára az első költő Petőfi Sándor. Nem azt jelenti ez, hogy ő lenne a legjobb vagy legnagyobb költő (bár nem kevesen vannak, akik így vélekednek), hanem azt, hogy a magyar nyelvű közösségben aligha akad olyan írni-olvasni tudó valaki, aki ne hallotta volna Petőfi nevét és jelentőségét, ne tudná, hogy költő volt (még ha verseit nem is ismerne), s bizonyára

nem kevesen vannak e magyar nyelvű közösségben, akik csak Petőfiről tudják biztosan, hogy költő volt, s ha irodalomról esnek szó, elsőként vagy egyetlenként őt neveznék meg. Ilyen értelemben Petőfi jelenléte a magyar nyelvű közösség kulturális, politikai és mindennapi életében egyértelműen unikális jelenség, aminek szociálpszichológiai összetevői, működése és hatása komoly tudományos elemzést igényelne.

Petőfi recepcióját az irodalomról szóló beszédben négy regiszterre lehet osztani – tudomásul véve, hogy a négy regiszter nem egymástól függetlenül, nem egymás mellett elkülönülve működik, hanem folyamatosan át is mossák egymást, s folyamatosan hatással is vannak egymásra, s igen gyakran reflektálnak is egymásra.

Egyrészt szakadatlanul él az eleven, szinkron, születő irodalmiságban az ő költészetének hatása és reflexiója.

Mindig is igen sok költő tekintette Petőfit nemcsak példaképnek, hanem követendő költészeti-poétikai modellnek is (elegendő itt a 19. század közepének „Petőfi-epigonjaira”, a 20. századi népi irodalom olyan figuráira, mint pl. Erdélyi József, Sinka István, utalni; de ide sorolható a 20. század közepéről a fiatal, pályakezdő nagy tehetség, Juhász Ferenc is); emellett Petőfi halála óta eltelt időben nemigen találni olyan jelentős vagy akár jelentéktelen író-töltőt, aki valamilyen módon ne próbálta volna rögzíteni a hozzá való viszonyát, függetlenül attól, hogy „követőjeként” vagy esetleg épp „ellenlábasként” jelentkezett volna: még azok a költők is, akiknek poétikája és költői szerepvállalása nagyon messze esik a Petőfi-modelltől (csak illusztrációként: Babits Mihály, Kassák Lajos, Pilinszky János, Weöres Sándor; a maiak vagy közel-kortársak közül Tandori Dezső, Parti Nagy Lajos, Szilágyi Ákos stb.) írtak róla esszét, verset, írtak hozzá hódoló ódát vagy ironikus pastiche-t; úgy látszik, a mindenkori születő irodalmiság számára Petőfi mint valamilyen tájékozódási pont számításba kell hogy jöjjön.

Másrészt folyamatosan él és gyorsul a kritikai, szaktudományos megközelítésű írások száma: amióta a 19. század közepe óta Petőfi ki-

tüntetett szerepet nyert a magyar irodalom önértelmező leírásaiban, a róla szóló értelmezések és elemzések, akár egyedi teljesítményét illetően, akár az irodalom történetében (fejlődésében?) betöltött szerepét illetően, állandó, egymást folytató, kiegészítő, vagy éppen cáfoló és ellenpontosító vitákat termelnek és provokálnak – az egyes kérdések téren időnként nagyon éles szembenállással (ha e téren a teljesítményt érintő értéktulajdonítások nem is mutatnak szélsőséges kilengéseket). A megközelítések természetesen többfelé oszlanak – egymás mellett futnak az életrajzi leírások (a 19. század második felében a Petőfiről szóló irodalom legterjedelmesebb, s legvegyesebb halmazát az adatgyűjtések, emlékezések tették ki), az eszme-, stílus-, és társadalomtörténeti kutatások, az összehasonlító vizsgálatok, a poétikai elemzések, amelyek között ismét igen sok összefonódás tapasztalható.

Harmadrészt tudomásul kell vennünk, hogy a Petőfi-jelenség messze túlnőtt az irodalmi hagyományozásnak iskolai-akadémikus keretein (valószínűleg már nagyon korán elkezdődött a róla szóló diskurzusnak kiterjesztése irodalmon kívüli területekre is), s a róla szóló beszéd állandóan át is politizálódik: mivel Petőfi működésének esetében nem lehet

határt húzni költői, valamint politikai, forradalmári szerepvállalásai között, s mivel a magyar történelmi emlékezetben Petőfi politikai-szabadságharcosi tevékenysége és halála mitikus nagyságrendre emelkedett, a rá való emlékezés óhatatlanul előhívja a politikai reflexeket is (a róla szóló nagyon sok kritikai megjegyzés esetében nemigen lehet eldönteni, hogy a bírálat vajon esztétikai vagy inkább politikai-ideológiai jellegű-e), minek következtében Petőfi jelképpé növesztett figurája állandóan politikai viták közé is kerül, s rajta (azaz sokszor kisajátításán) keresztül tulajdonképpen politikai eszmecsere vagy hatalmi vetélkedés folyik. Figyelemre méltó, hogy a halála óta eltelt már nagyon hosszú időben nemigen található olyan politikai-ideológiai jellegű szerveződés vagy intézmény, amely ne törekedett volna Petőfi nevének és szimbolikus alakjának felhasználására (vagy ami ugyanaz: saját törekvéseinek Petőfi neve által való legitimálására) – Petőfi figurája, ideálképe vagy jelképsége oly mélyen él a magyar társadalmi diskurzusban, hogy a politikának egyértelműen *szüksége* van rá.

Negyedrész pedig meg kell említeni az e „magas” szellemi szférákban zajló recepciós folyamatok „alatt” a köztudatban élő, inkább mitikus, mint reflexív Petőfi-képet,

a magyar társadalom széles köreiben működő „Petőfi-kultusz” látványos hatékonyságát: a róla szóló anekdotáknak és legendáknak kimeríthetetlenül és halhatatlanságát, a több mint másfél évszázados iskolai oktatás Petőfi-képének súlykolását, az évente ismétlődő március 15-i ünnepek dicsőítő retorikáját, a vers-szavalatoknak és Petőfi-idézeteknek folyamatos, a köznyelvben is rögzült jelenlétét, a köztereknek és intézményeknek elnevezéseit, a köztéri Petőfi-szobroknak „természetes” jelenlétét, a Petőfi-szimbólumoknak mindennapi használatát (postabélyegen, tízpengősön, tízforintoson stb. stb.).

S mindezekhez számítandó hozzá a különböző művészeti ágaknak szüntelen igyekeve Petőfi figurájának és műveinek megragadására: a számtalan irodalmi-életrajzi feldolgozás (eposzban, regényben, elbeszélésben, drámában, operában), a nem kevés film, ami Petőfi kapcsán jött létre, a számtalan vers-illusztráció, a versek megzenésítése mind a komoly, mind a populáris zene műfajaiban (Liszt Ferencről és Kodály Zoltántól a Kalácska vagy a Rackajam együttes dalaiig), a képzőművészeti Petőfi-ábrázolás százötven éves versengése az „igazi” Petőfi megformálására (ismét: a giccses, allegorikus olajnyomatoktól a legnagyobb fes-

tők-szobrások – Madarász Viktor, Benczúr Gyula, Kondor Béla, Ferenczy Béni – produkcióiig). E művészeti törekvéseknek legnagyobb s legérdekesebb produkciója alighanem az 1999-es évfordulóra elkészített rádiós akció volt, mikor Petőfinek összes verse elhangzott kiváló színészek és előadóművészek hangján, először másfél évig naponkénti félórás műsorokban, majd az évfordulón két napig egyéb sem volt hallható a Bartók Rádió hullámhosszán, mint Petőfi-költemény (a felvétel 28 CD-n meg is jelent!); ilyen típusú vállalkozásra, bizton állítható, más költő esetében nemigen nyílnék lehetőség.

*

Jelen áttekintés Petőfi recepciójának csak írói-tudósi megközelítéseit szemlézi, túlnyomóan a kritikai-szakirodalmi jellegű értekező szövegeket tárgyalja – költeményeket csak illusztrációként, esetleg az adott korszak Petőfi-diskurzusának jellemző példájaként idéz; írói vallomásokat is csak olyan esetben, ha a vallomás a szubjektív megnyilatkozás mellett szakirodalmi vonatkozást is rejt magában, vagy indítékot adhat kritikai reflexióra.

*

Petőfi kezdeti fogadtatása az 1840-es években ismeretes módon viharos volt: az irodalmi nyilvánosság és köz-

vélemény a korábbi időkben elképzelhetetlen terjedelemben foglalkozott költészetével és költői szerepével (az életében tőle és róla megjelent sajtóközlemények 1911-ben megjelent gyűjteménye igen vaskos kötetet tesz ki – Endrődi Sándor: *Petőfi napjai a magyar irodalomban 1842–1849*). A sajtónyilvánosság kivirágzásának évtizedében az irodalmi vélekedések a korban újnak tekintett nyíltsággal és szokatlan indulatokkal fogalmazódtak meg, s Petőfi, a maga meglepő gesztusaival, nyers „avantgárdizmusával”, „korlátolatlan” poétikájával és nyelvhasználatával mintegy próbakövévé vált az irodalmi vitáknak. A régebbi szakirodalom általában súlyosan kárhóztatta a korabeli kritika akadékoskodását Petőfi fellépésével szemben – elfeledvén, hogy e korszak termelte ki a kritikátlanul magasztaló dicsőítéseket is, amelyekből Petőfinek legalább annyinyi jutott ki, mint lesújtó bírálatból (csak néhány példa: „A természetel váltottál kezét, midőn e dalt teremtéd; s annak leghívebb csókjait kellett érzened!” – Medgyes Lajos, 1846; „Nem hisszük, hogy legyen magyar, ki Petőfit, a lélekszabadság szent eszméinek apostolát ne ismerje; de hisszük, hogy kinek szemei e nagy eszmék ragyogványaitól nem kápráznak; – ki eddig kimondani nem mert igazságokat meghallani nem fél s magyar szívvel magyarul tud érzeni: annak Petőfit szeretnie

kell” – Jókai Mór, 1847), s elfeledtén azt, hogy e vitákat Petőfi maga is gerjesztette, sőt néha provokálta – mert saját „modern” jelenlétét az irodalomban (mint egy-két év múlva a politikában is) a viták kereszt-tüzében vélte meghatározandónak, s saját poétikáját nem hagyta „egyszerűen” a költeményeken keresztül érvényesülni, hanem nagyon erős negatív kritikai vélekedéseivel a konkurens költészet dezavualására is tört; minek következtében népszerűsége magasra szökkent (egy gimnáziumi szöveggyűjtemény már Petőfi életében számos versét mint tananyagot prezentálta: Tatay István: *Költészeti és szónoklattani remek... iskolai példatára*, 1847). Petőfi támogatói, propagátorai (sőt bizonyos mértékig az ellenfelei is) rendre azt emelték ki, hogy Petőfi költészete speciálisan „magyar”, ami a korszak nemzeti ideológiájához remekül simul hozzát, s az önmagát most kiépítő, majdan érvényre juttatandó genuin magyar irodalmiságnak mintegy garanciájául szolgálhatott. Petőfi irodalmi irányzata azért lehetett sikeres, azért válhatott a korszak „uralkodó” irányzatává, mert Petőfi és társai (kiváltképpen Jókai Mór) az érvényesítéshez, a propagandához a nyilvánosság modern formáinak minden elemét mozgósították, s ezáltal oly nagyságrendben tették ismertté és elismertté a fiatal irodalom törekvéseit, hogy a későbbi

irodalomtörténeti tekintet számára az ő irodalmiságuk első osztályú értékelése már egy pillanatra sem látszott kétségesnek vagy egyáltalán vitathatónak.

Az 1850-es évektől kezdve Petőfi kanonizációja biztos úton haladt: már az 1856-ban megjelent írói lexikon egyértelműen kimondta, hogy ő „a legnagyobb magyar lyrai költő” (*Magyar írók. Életrajz-gyűjtemény*. Gyűjté Ferenczy Jakab és Danielik József), s megkezdődött az életmű egészének értelmezése és történeti elhelyezése; az újraindított Akadémia is Petőfinek nyújtotta át a nagydíjat – természetesen az 1847-es *Összes költemények* elismeréséül. Az életmű „egészével” kapcsolatban azonban igen súlyos problémák merültek fel: ekkoriban Petőfi verseinek jelentős része kötetben nem jelent volt még meg, a politikai versek súlyos tiltás alá estek (olyannyira, hogy az 1847 után keletkezett versek kötetét, amelybe pedig a politikai verseket nem is válogatták be, úgy bezúzták, hogy egy-két példányt sikerült csak kimenteni), aminek következtében Petőfi összes versei, köztük *Az apostol*, csak a kiegyezés után, az 1870-es években válhattak közismertté (s még ekkor is érték cenzurális beavatkozások a hatalmas kötetet). Így a róla szóló beszéd is erősen korlátozott érvényű kellett,

hogy maradjon. Gyulai Pál nagy és nagyon fontos cikke előre kijelenti, hogy áttekintése csak az 1847-ik év végéig fog terjedni, azt is megjegyzi, hogy „mellőzöm politikai és epikai költeményeit. Költészetének csak azon oldaláról akarok szólni, melyben fő ereje van...” (s publikációját még így is körülvette a cenzúrártól való félelem); s még Erdélyi János is, aki pedig sokkal nyitottabb volt Petőfi költészetének szélsőségei iránt, ha szelíden is, de elhatárolja magát a korpusz e részétől („Ilyféle költeményei, az eszme és lelkesedés nevében, a lehetetlenséget vívják, s kevés híja, hogy ájulássá nem nőnek túl az akaraton, eszméleten, mint az elkeseledés magánkívüli zaklatódásai. [...] Annyi bizonyos, hogy Petőfi vakmerő játékot kezdte velök. Költőisége volt kockán, keblének örök szétdúlásával”). Az ötvenes évek végén pedig, mikor megjelenhetett Petőfi „újabb” verseinek (még természetesen politikátlanított) gyűjteménye, a jelentős tudós-kritikus Salamon Ferenc, aki pedig sok értő elemzést is írt, nyíltan kimondja azt az ítéletet, ami még sokáig érvényben fog maradni: („Mihelyt Petőfinek eszébe jut, hogy ő nem csak költő, hanem democrata, vagy politikai szerepre hivatott próféta, s eszméket foglal versbe, alig mondható költőnek”). Az így kialakult recepciós stratégia a véglegesen Gyulai Pál által megszerkesztett, és évtizedeken keresz-

tül propagált figurát rögzítette: miközben egy őszinteségre alapozott, életrajzilag hitelesített személyes líraiságot (s kizárólagosan líraiságot!) tulajdonított Petőfinek, a Petőfi által poétikai határátlépésekkel megteremtett nagyszabású lírai individualitást a népiesség generalizációjával szelídítette meg, s a Petőfi által képviselt intim lírai bensőséget nemzetkarakterológiai jegyek mozgósításával általánosította úgy, hogy a romantikus szélsőségeket általános erkölcsi parancsok érvényesítésével kívánta háttérbe szorítani és érvényteleníteni.

Ugyanekkor, a kiegyezésig tartó korszakban már igen széles körűvé épült ki a Petőfi-kultusz: a halott költő szimbolikus figurája köré legendák teremttek, a róla szóló diskurzus pedig igen sokszor végletes túlzásokig is ragadtatta magát (csak egy példa, a korszak népszerű költőjétől, Tóth Kálmántól: ő Petőfi megnyilatkozásait úgy fogadja magába, mint „egy kis kenyérben a megváltó testet”, a verseket „szent evangyéliomként” olvassa, s azokat, akik Petőfi „mindenhatóságát” nem fogadják el, kárhóztatással ítéli el: „És még holmi piszkos istentelen ajkak / Másokkal mondanak egyformának téged! / Szelíd fiú vagyok, de hogyha ezt hallom, / Szinte fogam csattog, majd megesz a mérég” – *Egy költő mellett*, 1853). E korban kezdődnek az életrajzi kutatások, a

hajdani jóbarátoknak, Pákh Albertnek és Jókai Mórnak a lapjában, a *Vasárnapi Újság*ban, mind a születés, mind a halál rejtélyeit illetően, s kezdik összegyűjteni a róla szóló személyes emlékeket; elbeszélések sora jelenik meg róla, kis asztali szobrát a művészeti kiállításokon árulják, s hamarosan köztéri szobrot is állítanak neki (Kiskőrösön, 1861–1862). E nagyon népszerű kultusz azonban ismét magában rejtett egy ellentmondást: mivel a költőnek nemcsak politikai versei, hanem azon „kései”, elmélkedő, szerelmi, leíró versei sem voltak közismertek (s közönségesen elismertek), amelyek eltértek az ifjúkori népdal-imitációk, közköltészetre emlékeztető versek poétikájától, a kultusz elsősorban a népies dalköltő figuráját fogadta el és terjesztette el igen széles körben, igen nagy és sokáig tartó hatással.

A kiegyezést követő években, amikor már a cenzurális tiltások érvényüket veszítették, Petőfi elismerése állami-hivatalos szintre emelkedett, s a század utolsó harmadában a kultúrpolitika az egyik legfontosabb feladatának a Petőfi- és Arany-képen keresztül érvényesített irodalom-felfogásnak, a „nép-nemzetinek” nevezett irodalomszemlélet terjesztését, sőt sulykolását tekintette – Petőfi ezáltal hatalmas teret nyert az iskolai-gimnáziumi oktatási

rendszer kiépülése során is; egyedülálló esztétikai és erkölcsi példaképként funkcionált. A nép-nemzeti irodalomfelfogás Petőfiben a népies költőt dicsőítette, kiegészítve a szabadságharcos mártír ideálképével, s mindeközben megfosztotta Petőfit mind romantikus szélsőségeitől, mind pedig társadalomfelfogásának forradalmi radikalitásától, s a társadalmi kérdéseket szinte teljes mértékben eliminálta (nagyon hasonlóan ahhoz, ahogy pl. Jókai nagy regényében, *A kőszívű ember fiai*ban a 48-as forradalom célkitűzéseiről, március 15-éről szó sem esik, csupán a nemzeti összefogás dicsőítése és a szabadságharc mitikus felnagyítása zajlik). E depolitizáló tendencia Jókai nagy emlékbeszédében (1882) csúcspontot ér el, ahol a hajdani forradalmár-barát Petőfiben a kiegyezés utáni politikai állapotok apologetáját is szeretné meglátni. A legáltalánosabb szinten aztán Petőfiben a magyar nemzeti géniusz egyik legnagyobb hatású figuráját szemléltették, aki mintegy magába foglalja a magyar nemzet lényegét és történetiségét is, s maga lenne a magyar nemzet identifikációja – e szemlélet leglátványosabb megnyilatkozása olvasható Beöthy Zsoltnál a millennium évében, aki szerint a hajdani ős, a volgai lovas szemei *ma* is azonosak Petőfinek és Aranynak szemeivel, amiből az is következik, hogy e szemek valószínűleg mindig is ugyanúgy néznek és látnak...

A népies, nép-nemzeti Petőfi-képpel szemben természetesen nem kevés „ellenzéki” állásfoglalás is megszületett: Meltzl Hugó, a kolozsvári egyetem professzora keményen bírálta a Gyulai-féle megközeledést, s Petőfiben a filozofikus, romantikus költőt fedezte fel, egészen odáig menően, hogy meglátta benne (elsősorban a *Felhők*-ciklusban) Schopenhauer filozófiáját is; a filozófus Palágyi Menyhért a szélsőséges individualista költőt élte, s Petőfi minden gesztusát a lírai szubjektivitás lecsapódásaként méltatta; ugyanakkor azonban az sem felejtendő el, hogy e teoretikusok is radikálisan elvetették Petőfi politizáló költészetét, forradalmiságát (csak egy példa a romantikáért hevülő, a *Felhőket* filozófiai csúcsteljesítményként értékelő Meltzl Hugótól: „Egész polgári világnézlete főleg három eszmének – abstract philanthropismus, abstract theokratikus monotheismus, abstract eudämonismus – kényuralma alatt nyögött, melyek politikai optimismusának mindmennyi tényezői voltak; ezek egyszersmind a józan érett politikának mindannyi nyavalyái. Az állampolgár és a politikus Petőfi más ember volt, mint a költő: mint polgár elavult abstractiókba bepókhálózott légy; mint költő sas, mely az egekbe repül... Mindhárom eszmének számtalan gyomától hemzsegnek az ilyen termékek, mint a *Bolond Istók* és *Apostol*, me-

lyek Petőfinek legkedveltebb, de leggyengébb művei”). E tendenciának leglátványosabb esete az, ahogy a nagyon későn ismertté vált *Az apostol* kiesik a kanonizáció fősodrából, s egyszerűen úgy értelmeződik, mint pszichológiailag megérthető, de nem helyeseltető válságtermék, amely, sajnálatos módon, tökéletesen idegen a magyar irodalmi hagyománytól („Petőfi *Apostol*ában mindenütt teljesen idegen eszmék képviselője. Itt megszűnik a magyar néppel érezni, elfeledi igazi hősét, *János vitéz*t, s egy rongyokban született, a zsarnokság és királyság ellen mennydörgő *gamint* szerepeltet a nép képviselője gyanánt” – írja Péterfy Jenő; de nagyon hasonlóan vélekednek Asbóth János, Jókai Mór és mások is).

Hogy persze Petőfi politikai költészetének is voltak értő olvasói, az nem tagadható – hatásuk azonban elenyészőnek mondható: Arany László volt az egyedüli, aki védelmébe vette, a költészet határtalanságának okán, a szélsőséges politikai vereseket is (*A magyar politikai költészet-ről* írt tanulmányában), s ugyanő volt az is, aki rögzítette, hogy a korszak ellenzéki irodalmában voltak hívei Petőfi radikalitásának (amint *A délibábok* hősében olvassuk: „Olvasni nem volt éppen ellenére, / Kivált költőket, főleg a bizarrt; / Ha Heine, Byron juthatott kezére, / Vagy más poéta, rosszabb, de hazard, / Ő nyelte azt, s az volt nagyon inyére, / Ki

sztikokat meg gúnyt bőven pazarlt, / Kinek kezében a költészet ostor, / Petőfiből az *Őrült* és *Apostol*”), de még ő is a „bizarr” kategóriájához rendeli Petőfinek szélsőségeit. S az e típusú Petőfi-költészetnek költészeti hatása nem hogy nem fogalmazódott meg, hanem az is szembetűnő, hogy követésére nem volt igény vagy késztetés: Az *apostol* hatása a születő irodalmiságra egyáltalán nem mutatható ki; az egyetlen példa, amely *Apostol*-imitációnak tekinthető, a dilettáns Szentessy Gyula költeménye, *A rajongó* (1898), amelyre nézve azonban alighanem az az ítélet érvényes, amit a regényíró Tolnai Lajos fogalmazott meg, kegyetlenül és igazságtalanul, Petőfi műve kapcsán: „szerencsétlen szociáldemokrata szörnyszülött”.

S e korszakban válik tömegessé a Petőfi-kultusz: az iskolai oktatás, a hihetetlen terjedelmű könyvkiadás, a szakadatlan ünneplés, valamint a kultúrpolitikai manipuláció meghozta hatását. Az ország tele lett Petőfi-szobrokkal, a köztereket ekkor nevezték el Petőfiről (amint Kossuthról és másokról is), a Petőfit ábrázoló történeti-allegorikus képek olajnyomatokon számtalan példányban terjedtek (Petőfit hol Árpád vezérrel, hol Kossuth-tal, hol Magyarország géniuszával párosítva); a Petőfi iránti érdeklődés oly fokot ért el, hogy a hetvenes években egy ál-hír kapcsán kitört az első tömeghisz-

téria az élő Petőfi szibériai fogságát illetően. Mindennek következtében a Petőfiről szóló populáris (sőt nem csak a populáris) diskurzus legfőbb szólama az apoteózis lett. E szemléletet csak két példával szemléltetném: Kacziány Géza nagy tanulmányt (*Petőfi*, 1910) szentelt annak, hogy bebizonyítsa, Petőfi egész élete, életének minden mozzanata s költészete nem más, mint a Krisztus-példa megelevenedése; az 1899-es évfordulón pedig megszületett az a hatalmas vers is, Váradi Antal tollából (*A szent nyomok*), amely Petőfit mint az Isten legkedveltebb gyermekét mutatja be, aki közbenjáróként meghozhatja a magyarság számára a végső üdvöt is (az Úr szózata Petőfihez: „Én gyermekem! Eszméim ajka, Te! / Isten-szívemnek fényes tüköre! [...] Zengj énnekem! Gyönyörrel hallgatom. / S ha népedet, hazádat áldani / Kinyújtom néha villámos karom: / Megengedem, hogy *hallják* éneked. [...] Én alkotám, s te gyújtád a kebelt. / Maradj velem! S ha idefenn dalolsz, / Az elbukót tán még fölmelem, / Naggyá teszem még egyszer a magyart, / Ha itt maradsz – ha itt maradsz velem”.

A századforduló körül, amikor az országépítő nemzetideológia és a tökéletesen egységes nép-nemzeti irodalom koncepciója már töredezni kezdett, amikor az ország politikai élete a szélsőséges ideológiai ellentétek hatására nagyon erősen polarizá-

lódott, a Petőfi-kép is radikális átalakuláson ment át: a megítélések számára a döntő mozzanat (akár pozitív, akár negatív előítéléssel) a költő társadalmi szerepvállalása lett; politikai értelemben megindult a harc Petőfi kisajátításáért. Míg a hivatalos Petőfi-ünneplés rendületlenül hirdette Petőfi nemzetmegváltó mártíriumának dicsőségét, s megvonta az ellenzéki ségtől a Petőfire hivatkozás jogát („Petőfi Sándor a magyar szabadság / Halottja volt! Nem a tiétek ő! / Nemzetbecsmérlők, mondjatok le róla, / Mert nemzetéért halt meg a dicső! / Ha most fölkelne névtelen sírjából, / Ostort ragadna csont-kezeivel, / És szobra mellől mint emlékgyalázó / Szentségtörőket korbácsolna el” – Ábrányi Emil: *Levél március idusán*, 1911), addig az ellenzéki (kiváltképpen a szociáldemokrata) mozgalmak ünnepein a radikális társadalmi forradalmárt s a szocialista mozgalmak előfutárát éltették (csak egy példa: Szántó Kovács János a földmunkás-szervezet vezetője 1894-ben, mikor „imát” mond Petőfi tiszteletére, nyíltan kijelenti, hogy Petőfi „elvtársunk lenne, ha még élne”, s hogy „őt mint a szocialisták nagy szószólóját és patrónusát magunkénak valljuk”). E polarizálódás természetesen erőteljesen befolyásolta az írók-költők Petőfi-képének alakulását is; erre a legismertebb példa a nagy vita Ady Endre és Babits Mihály között Petőfi forradalmiságát illetően: míg

Ady a meg nem alkuvó forradalmárról beszél (meglepő, milyen keveset szól cikkében a költészetről s a Petőfi-versekről), addig Babits Petőfit nyárspolgárként határozza meg, aki társadalmi elkötelezettségei miatt nem tudott kellő érzékenységgel reagálni a lélek buktatóira. E polarizálódás behatolt a tudomány berkeibe is: Ferenczi Zoltán nagyon gazdag és tartalmas pozitivista Petőfi-életrajza (1896), amely hosszú időre rögzítette mindenki számára Petőfi életrajziságát, s amely igen tartózkodóan kezeli Petőfi társadalmi nézeteit és forradalmi gesztusait, szinte kihívta maga ellen a radikálisan „modern” irodalmár, Hatvany Lajos kezdeményeit, aki a forradalmár Petőfi szemszögéből gyűjtötte össze a Petőfiről szóló emlékeket, s épp Petőfi mindenkori radikalitását propagálta (Hatvany a század elején kezdte hatalmas terjedelmű gyűjtését, s bár egészében megjelentetni csak az 1950-es években tudta, folyamatos publicisztikájában képviselte nézeteit – *Így élt Petőfi*).

A huszadik század első felének legfontosabb irodalmi irányzatai mind a maguk képére formálták Petőfit – azt látták bele Petőfibe, amit ők maguk akartak létrehozni. Már az említett Ady – Babits vita is felfogható úgy, mint két különböző költészetfelfogás önigazolási kísérlete, de

ugyanígy önigazoló programiratnak fogható fel Illyés Gyula rendkívüli hatású regénye (*Petőfi*, 1936) is: benne a népi írói mozgalom ideális önképe fogalmazódik meg, ráadásul úgy, hogy az életrajz köré teremtett történelmi körkép is a népi írók történelem-vízióját prezentálja, a (népi) író és a nemzet közti organikus kapcsolatot feltételezve („Ő volt, akire vártak, akit a történelem kiszemelt. [...] A megpróbált Nemzet gyors, lélegzetelállító ütemben oktatja a fiút. [...] Úgy írt, mintha ő is egy lett volna a népből, egy a millió hangból, amelyeken át- és átrepdesve a nép annyi éneke végül tökéletes remekké válik”). Németh László cikkének címe: *Jelszó: Petőfi!* (1934) szinte kiterjeszhető lenne a korszak többi irodalmi mozgalmára is – a jelszó: Petőfi volt, akár az avantgárd Kasák Lajos („Egyedül Petőfi volt az, aki összezavarhatatlanul otthon volt önmagánál, se jobbra, se balra nem ingadozott, sorsszerű életvonalon futott előre. Előre, de hova is tulajdonképpen? A világszabadságba. [...] Társadalmi értelemben forradalmárnak lenni annyi, mint politikusnak, gondolkodónak, rombolónak és építőnek lenni – Petőfi ebben az értelemben volt forradalmár”), akár a „homo aestheticus” Kosztolányi („Az ő nyelve a ma beszélt magyar nyelv. Hogy miért! Lehet, hogy költészete az életet megihlette s mi az ő nyelvén selypegünk tovább, de le-

het az is, hogy az örökkévalóság jegyében született dolgok sohasem öregszenek meg. Ez is csoda, mint ő maga. Ha valamikor, sok-sokezer év múlva fölébresztenének síromból s hirtelen arra kérnének, hogy nevezzek meg egy költőt, ezt mondanám: Petőfi”), akár a *Kelet népét* szervező Móricz Zsigmond (*Petőfi – őserő*), akár a vallomásos polgár Márai Sándor („Feltűntek a magyar égen új csillagok; de mind körülötte keringtek. Petőfiben, a jelenségben, van valami emberfölötti. [...] Petőfit nem eszmék, nem divatok nevelték nagygyá. Ő maga volt az eszme”), akár a speciális magyar észjárás felfedező és propagáló Karácsony Sándor számára („azóta azonban nem született többé klasszikus magyar alkotás, hanemha János Vitéz szellemében”). S hogy az ily típusú Petőfi-imitáció mily erősen működhetett, ahhoz illusztrációként érdemes felidézni azt is, hogy egy Illyés Gyulával folytatott baráti játék során a húszas évek vége felé József Attila is Petőfivel azonosította magát (Illyésnek hagyván Arany példáját) – míg később épp Illyés Gyula nyilatkozott így: „Szívem mélyén oly egy vagyok / veled, mint hogyha bennem élnél. [...] Legalább / én vezekeljek, legalább így / hasonlítson valaki rád!” – *Petőfi. Százhuszadik születése napján*, 1943.

A huszadik század elejére az irodalomtudomány már önállósodott, s kivált az irodalom egységes, szép-

írói-tudományos leírásából, s egyre több kísérlet is történt arra, hogy Petőfi életművét speciális tudományos módszerekkel világítsák meg (ilyen volt pl. a századvégen Riedl Frigyes egyetemi előadássorozata, a harmincas években Kornis Gyula: *Petőfi pesszimizmusa* című műve). E törekvésnek volt csúcsteljesítménye Horváth János monográfiája (1922), amely máig ható érvénnyel írta le Petőfi „lyrai jellemét”. Horváth egyrészt nagyszabású történeti koncepciót dolgozott ki a magyar irodalom fejlődéstörténetéről, s oly fejlődésbe illesztette be Petőfit, amely a „magyar nemzeti klasszicizmus” kiépüléséhez vezetett (vagyis az Arany János – Gyulai Pál-féle irodalmiság előkészítőjeként és összetevőjeként határozta meg), másrészt pedig erős meghatározást adott Petőfi líraiságának fejlődéséről: a fiatalkori szerepjátszástól az őszinte, élményalapú szubjektív líraiság felé vezető útról, a szerepjátszást és Petőfi romantikus kezdeményeit erőteljes elítéléssel kezelve). Horváth, aki nagyszabású műelemzésekkel támogatta meg koncepcióját, oly erős hatást tett az irodalmi gondolkodásra, hogy még az a Szerb Antal is, aki pedig összehasonlító módszerével, valamint elemzésének hangütésével erőteljesen elhatárolta magát az önelvű magyar fejlődés koncepciójától, igen sok szempontból az ő fejtegetéseinek nyomán haladt. S Horváth

elméletének fontosságát mutatja, hogy a század második felében a kiépülő marxista irodalomtudomány talán legfontosabb feladatának azt látta, hogy az ő elgondolásaival szemben fogalmazza meg Petőfi-képét (elsősorban Pándi Pál műveiben).

A huszadik század második felében, a diktatórikus körülmények között a Petőfi-recepció az eddigiekhöz képest sokkal nagyobb mértékben politizálódott át: miután a szocialista kultúrpolitika (Révai József és Horváth Márton vezetésével) kiadta a jelszót (parancsot): „*Lobogónk, Petőfi!*” (1949), a Petőfiről szóló beszédnek szinte kizárólagos feladata a szocializmus elődjének beállított Petőfi elemzése és dicsőítése lett. A kultúrpolitika az íróktól is megkövetelte a Petőfi-modell követését, az iskolai és egyetemi oktatás, valamint a tömeges, manipulatív publicisztika terén szélsőségesen szocialisztikus Petőfi-leírások váltak uralkodóvá. Az irodalomtörténet-írás terén a költészet iránt egyébként nem érzéketlen Pándi Pál képviselte (s hatalmi státusza folytán követelte) a legerőteljesebben e módszertant, mind monografikus vállalkozásaiban, mind az összefoglaló irodalomtörténeti szintézisekben („még nincs tiszta politikai elképzelése a rá váró feladatokról, de költészetével a demokratizmus irányában munkál. [...] De előkészítő forradalom az is, amit a lírában véghez visz: *költői forradalom*”

– Pándi Pál; „fejlődése a reformkori demokratikus hazafiságtól a tudatos, a programszerűen vállalt világforradalmi szemlélethez vezet. [...] Világforradalmilag Petőfi egy több mint fél évszázadon át tartó általános fejlődésfolyamat egyik csúcspontján foglal helyet” – Sőtér István); s e forradalom-központú beállítás miatt kapott roppant erős hangsúlyt annak a történeti kérdésnek a vizsgálata: milyen külföldi 19. századi szocialisztikus, utópikus szocialista vagy esetleg kommunista eszmék és elképzelések határozhatták meg Petőfi tájékozódását (e téma körül folyt a 1960–1970-es években a legélesebb, s mai szemmel nézve talán legcsekélyebb eredményt hozó irodalmi vita Pándi Pál, Lukácsy Sándor és Fekete Sándor között). A Petőfi-diskurzus szinte teljesen Petőfi forradalmisága körül forgott (a hivatalos ideológiával nyíltan szemben álló lázadó hang is Petőfit idézte Utassy József *Zúg március* c. versében: „Talpra Petőfi! Sírodat rázom: / Szólj még egyszer a Szabadságról!” – 1967) – s még azok a megnyilatkozások is, amelyek pedig megpróbáltak távolságot tartani a pártszerű véleményektől, forradalmár-párhuzamokat kerestek Petőfi kapcsán, olyan párhuzamokat, amelyek akár szembeállíthatók is lehettek volna a marxizmus aktuális követelményeivel; a hetvenes években pl. olyan egymástól erősen különböző költők, mint Váci Mihály és

Veress Miklós, egyaránt Che Guevarát látták Petőfi lehetséges mai alteregójaként; a *Petőfi '73* című film (Kardos Ferenc rendezése, 1972) pedig azt próbálta körüljárni, hogyan is lehetne megfogalmazható és aktivizálható a mai körülmények között egy Petőfi-féle forradalmiság; s ugyanilyen elkötelezettség vezette a Berek Kati és Zolnay Pál által 1973-ban szervezett-rendezett dokumentum-filmsorozatot is a televízióban: *Keressük Petőfit!*

Másrészt, a marxista esztétika követelményeit érvényesítendő, rendkívül erős törekvések születtek meg annak bizonyítására, hogy Petőfi, szinte tökéletesen egyedülálló módon, a romantikából indulva „meghaladta a romantikát”, s realista költészetet hozott létre („romantikus elemek mindvégig előtűnnek a 40-es években, de a főáramlat Petőfi nyomán már a haladó eszmékkel összeforró, romantikus motívumokat is magába olvasztó lírai realizmus” – Pándi Pál; „A romantika bizonytalansági állandója, tárgyainak *mintha, talán, bárcsak* jellege nála megszűnt. Álomias, meseszerű, irreális mezük ugyan gyakran megmaradt, de a realitás élményének adta át a helyét. Így a romantika eszköz- és tárgykörén belül megszületett Petőfi sokat emlegetett *lírai realizmusa*” – Németh G. Béla; „Az *apostol* jelentős részben romantikus eszközökkel, a romantika immár évtizedek óta kialakult

módszerével megteremtett, realista mű – olyan mű, melynek romantikus elemei is a realizmus érvényesülését szolgálják” – Sötér István); s bár a lírai realizmus elméleti meghatározása sehogyse akart sikerülni, e tézis képviselőiben a kor vezető irodalomtudósai, ha nem is voltak mind marxista elkötelezettségűek, rendre részt vettek (Barta János, Martinkó András és mások). A tudomány nem-politikus irányzata ez időben a filológia vagy a stíluselemzés terére szorult vissza (elkészült a művek kritikai kiadása, megjelent a *Petőfi-adattár* Kiss József szerkesztésében, Martinkó András pedig megírta az eddig elhanyagolt prózáiról Petőfi részletes analizését); sok író és költő pedig tartalmas elemzés vagy interpretáció „helyett” inkább személyes elkötelezettségét vagy kultikus elragadtatását fejezte ki Petőfi iránt (legnagyobb szabásúan Juhász Ferenc sok írásában; példaként: „Hol vagy? Csak te vagy! Hol vagy? Csak te vagy! Csoadatúz Forradalom! Már az idő-kezdet előtt! S az idő-kezdet óta!” – a *Petőfi, 1848* című versből).

Az 1970-es évektől kezdődően a Petőfivel való tudományos foglalkozás (nem függetlenül a strukturalizmus térhódításától) az összehasonlító alapú műelemzést preferálta, s az egyes művek analizésén keresztül próbálta meghatározni Petőfi poétikáját (pl. Szörényi László, Veres

András; s kiváltképp Szegedy-Maszák Mihály a *Kis-Kunság* elemzésével). E módszertani váltás azért bírt igen nagy jelentőséggel, mert a Petőfi-recepció százötven évét az a tendencia jellemezte, hogy Petőfinek mintegy „portréját” kívánta meghatározni és elemezni, s nem a művekre, hanem az életrajz és az életmű összefüggéseire koncentrált (csak néhány példa: a 19. század végén Riedl Frigyes: „Petőfi életének és költészetének kulcsát egyénisége adja meg. [...] Petőfi nem a szokást szerette követni, nem a conventiót, hanem természetét. Mindig Petőfi Sándor maradt”; Király István 1949-ben: „Mi volt Petőfi fejlődésének belső mozgatója? Egy szóval felelhetünk e kérdésre: a jellem”; Ilyés Gyula 1963-ban: „Petőfiben az a megragadó, hogy jelleme éppúgy ragyog, mint verse” stb.) – minek következtében az egyes művekre sokkal csekélyebb érdeklődés irányult, s az önálló művek megítélését is elsősorban a már előre megkonstruált Petőfi-figura milyensége garantálta. A strukturalizmus hatását sem nélkülöző széles látókörű műelemzések elvetették az „egységes” Petőfi figurájának ideálképét, elutasították az eszmetörténeti megközelítés primátusát, s a megelőzőkhöz képest sokkal közelebbre kerültek az egyes szövegek értelmezéséhez, s arra hívták fel a figyelmet, hogy több mint száz év irodalomtörténeti hagyománya

inkább foglalkozott az életmű *egészével*, mint az egyes művekkel, költeményekkel.

A rendszerváltás idején, mivel maga a történelmi eseménysor forradalom és forradalmi ideológia nélkül zajlott, Petőfi figurája iránt nem mutatkozott széles körű társadalmi igény – a Petőfi-kultusz továbbélése nem a politika területén fejtette ki hatását, hanem – mind a politika, mind a tudomány szintje *alatt* maradván – bulváresemény-sorozatba torkollott. Az 1980–1990-es évek fordulóján bukkant fel a híradás Petőfi szibériai fogságának feltételezéséről, s ez a fikció hamarosan országos ismertséget nyert, s azt eredményezte, hogy expedíció indult Petőfi maradványainak exhumálására. A kutatás eredményeit az akadémikus történelem- és régésztudomány kétségbe vonta és megcáfolta, ám a legenda hívői – miután politikailag is denunciálták a tudomány képviselőit – mégis látványos temetést rendeztek a maradványoknak 2015 nyarán; ám az az egész nemzetet átfogó Petőfi-ünneplés, amit a rendezők reméltek volt, elmaradt: a magyar társadalom túlnyomó része, közönyösen, nem fogadta el a szibériai legendát (ám ellenhatásként az e legenda körüli hangulat ihlette az újabb költészet egyik legérdekesebb kultikus (?) akcióját: a *Parnaszus* c. költészeti folyóirat 2000 tavaszán különszámot jelentetett meg

Barguzini versek. Petőfi is írhatta volna címmel, amelyben több mint ötven kortárs író-költő írt ironikus vagy elégikus Petőfi-imitációkat). Petőfi kortárs népszerűségét illetően viszont jóval szélesebb kört érintett az a költészeti mozgalom, amelyet a *slam-poetry*-nek nevezett irányzat képviselői szerveztek: 2012 óta több éven át minden március 15-e táján megrendezték a *Pilvaker* elnevezésű költői fesztivált, ahol Petőfi versek és mai slam-költemények egymás mellett, s egymást áthatva hangzotak fel nem csekély közönségsiker mellett.

A rendszerváltás (azaz az ideológia követelmények lebomlása) után kibontakozó újabb irodalomtörténeti kutatások nagyon sok szempontból felfrissítették a Petőfi-szakirodalmat, s hatalmas módszertani váltást hajtottak végre, igen sok lehetséges, eddig elhanyagolt, több irányban nyitott interpretációs kontextusra irányították a figyelmet. A szerencsésen bő anyagból csak néhány mozzanatra hívnánk fel a figyelmet: megnőtt az érdeklődés Petőfi működésének társadalomtörténeti összefüggései iránt (értelmiségi karrier-lehetőségek, az irodalom piaci működésének kihasználása), a népiesség hagyományos koncepciója felülbírálatot nyert a közköltészet kategóriájának mozgósításával, részle-

tes vita bontakozott ki Petőfi költői szerepeinek és szerepvállalásainak kérdésében, egyes művek körül (*János vitéz*, *Szeptember végén*, *Nemzeti dal*, *Az apostol* stb.) szinte konferencia-méretű tudományos diskurzus alakult ki; a kultusz kutatáson belül Petőfi figurája több jelentős leírást is nyert, s tartalmas elemzések közelítették Petőfi költészetét a posztmodern kategóriája felé is. Az eredmények összefoglalását aztán a kiváló irodalomtörténész, Kerényi Ferenc (a Petőfi-versek kritikai kiadásának szerkesztője) teremtette meg nagy művében, amely, a végtelen nagyságú szakirodalom dacára, paradox módon, tulajdonképpen az első és egyetlen „igazi” Petőfi-monográfia

(*Petőfi Sándor élete és költészete*, kritikai életrajz, 2008). S e megújuló kutatás sokoldalúsága tette lehetővé, hogy a Petőfi Múzeum kiváló Petőfi-kiállítása és a hozzá kapcsolódó nagy tanulmánygyűjtemény a *Ki vagyok én?* címet viselhette (2014) – a tudomány, íme, ma inkább kérdéseket tesz fel a hagyományban egységesként rögzült Petőfi-képpel szemben.

Amely kérdések bizonyára újabb kérdéseket fognak iniciálni – s a hajdani homogén, szoborszerű megjelenítés után remélhetőleg egyre több és többféle Petőfi-kép fog tudományunkban, élő irodalmunkban s társadalmi köztudatunkban élni és hatni.

© Döbrentey Dániel: Lecce

Maria Magdalena Langhans síremléke